

Export en import van grondstoffen door ontwikkelingslanden

De beleidsmakers op Ontwikkelingssamenwerking hebben een nieuwe kijk gekregen op de betekenis van grondstoffenprijzen. Lage grondstoffenprijzen zouden niet langer onverdeeld slecht zijn voor de ontwikkelingslanden, aangezien deze landen in toenemende mate netto importeurs van grondstoffen aan het worden zijn. In dit artikel wordt nagegaan of er inderdaad sprake is van grote verschuivingen in de handelspatronen van ontwikkelingslanden. De auteurs constateren dat slechts een gering aantal landen netto importeur is geworden. Het is dus nog te vroeg om maatregelen ter ondersteuning van grondstoffenprijzen overbodig te verklaren.

DRS. J. SMEEHUIJZEN – C. DE VAAN – DR. J. VINGERHOETS*

Recentelijk is door het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (DGIS) naar voren gebracht dat een toenemend aantal ontwikkelingslanden netto importeur van grondstoffen is geworden. Lage grondstoffenprijzen zouden dus eerder positief dan negatief zijn voor de ontwikkelingslanden. De uitspraken zijn echter niet gelijklopend en het is derhalve niet direct duidelijk wat precies wordt bedoeld. Ook wordt niet steeds aangegeven welke definitie van grondstoffen is gehanteerd. Toch worden uit deze 'nieuwe visie' conclusies getrokken voor het door Nederland voorgestane internationale grondstoffenbeleid.

Het lijkt dan ook nuttig om allereerst te trachten zo goed mogelijk vast te stellen wat precies wordt betoogd. De gehanteerde definitie van grondstoffen blijkt daarbij een niet onbelangrijke rol te spelen. Na een correcte definitie te hebben vastgesteld, kan ten slotte de 'nieuwe visie' getoetst worden aan de feitelijke export en import van grondstoffen door ontwikkelingslanden.

De 'nieuwe visie'

Het thema van grote veranderingen in de positie van ontwikkelingslanden op grondstoffengebied is in het openbaar voor het eerst aangesneden door Bukman in het voorjaar van 1987¹. De minister stelt eerst vast dat de vigerende lage prijzen voor vrijwel alle grondstoffen volgens de traditionele leer een ramp zouden betekenen voor de ontwikkelingslanden. Volgens de bewindsman zijn echter grote veranderingen opgetreden vergeleken met de situatie van tien jaar geleden. Ontwikkelingslanden zijn namelijk in toenemende mate grondstoffen gaan importeren. Als voorbeelden noemt hij India, China en Pakistan die "alle drie bezig zijn zich tot netto grondstoffenimporteur te ontwikkelen". De hieruit volgende conclusie is "dat thans voor deze drie landen – en voor tal van andere ontwikkelingslanden – lage

grondstoffenprijzen niet per definitie en over de volle breedte ongunstig zijn. En dan te bedenken dat in deze landen het overgrote deel van de armsten van onze wereld woont".

De minister is nog voorzichtig, althans waar hij stelt dat de drie genoemde landen "bezig zijn" netto grondstoffenimporteur te worden. Van Dam laat, enige maanden later, die voorzichtigheid echter varen². Stereotype denkbeelden over ontwikkelingslanden aan de kaak stellend, wordt ook de mening "dat de dalende grondstoffenprijzen negatief zijn voor de derde-wereldlanden", onderuit gehaald: "De meeste mensen wonen tegenwoordig in ontwikkelingslanden die meer grondstoffen importeren dan exporteren en zij zien de lage prijzen dan ook als uiterst nuttig om het ontwikkelingsvraagstuk op te lossen". Kennelijk bedoelt Van Dam dat onder andere, China, India en Pakistan reeds netto grondstoffenimporterende landen zijn³. Een notitie van het Ministerie van Economische Zaken inzake de hoofdlijnen van het grondstoffenbeleid ten aanzien van ontwikkelingslanden ten slotte, benadrukt dat in de afgelopen decennia opmerkelijke structurele veranderingen zijn opgetreden in de productie- en handelsstructuur van de ontwikkelingslanden⁴. Zonder cijfermatige onderbouwing wordt

* De auteurs zijn respectievelijk assistent in opleiding, doctoraalstudent en universitair docent aan de Economische Faculteit van de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg.

1. P. Bukman, *Retrospect and prospect*, rede Rijksuniversiteit Groningen, 23 april 1987.

2. F. van Dam, plaatsvervangend directeur-generaal Internationale Samenwerking, in een rede op het Symposium 'Beeldvorming over de derde wereld in Nederland', 24 september 1987; citaat uit het verslag als opgenomen in *Onze Wereld*, november 1987, blz. 13.

3. Op de afdeling van Van Dam op Buitenlandse Zaken wordt gesproken over twaalf netto grondstoffen importerende ontwikkelingslanden, waarin 2,2 miljard mensen wonen.

4. Ministerie van Economische Zaken, *Notitie inzake de hoofdlijnen van het grondstoffenbeleid ten aanzien van ontwikkelingslanden*, januari 1987; de notitie is gericht aan de leden van de Coördinatie Commissie voor Ontwikkelingssamenwerking.

voorts gesteld dat er sprake is van een grote diversiteit binnen de groep ontwikkelingslanden. Enerzijds is een relatief groot aantal armere ontwikkelingslanden sterk afhankelijk van de export van één of slechts enkele grondstoffen. Anderzijds hebben zich in een aantal ontwikkelingslanden belangrijke verschuivingen voorgedaan in de exportstructuur in de richting van bewerkte produkten. Derhalve kan in deze landen "een groeiende importbehoefte aan ruwe agrarische grondstoffen en non-ferro-metalen worden waargenomen".

Uit cijfermateriaal voor enkele landengroepen wordt door Economische Zaken voorts geconcludeerd "dat van een ondubbelzinnige Noord-Zuid verdeling op grondstoffen terrein geen sprake is. De industrielanden zijn namelijk ook belangrijke exporteurs van primaire grondstoffen en in een aantal gevallen zelfs de belangrijkste!" Ten slotte wordt, een studie van de OESO citerend, vastgesteld dat vooral de minst ontwikkelde landen en een aantal andere lage-inkomenslanden het meest getroffen zijn door de prijsdalingen van grondstoffen sinds 1980.

Bovengenoemde denkbeelden spelen een belangrijke rol bij het uitstippelen van een bijgesteld Nederlands grondstoffenbeleid ten aanzien van ontwikkelingslanden door de Coördinatie Commissie voor Ontwikkelingssamenwerking (COCOS)⁵. De Commissie stelt met name vast:

- dat de grondstoffensituatie in de wereld niet wordt gekenmerkt door een exclusieve Noord-Zuidtegenstelling, omdat ook menig industrieland een belangrijke exporteur is van grondstoffen;
- dat in menig ontwikkelingsland een toenemende importbehoefte aan bepaalde grondstoffen kan worden gesignaleerd naast een toenemende export van bewerkte produkten en/of diensten;
- dat er echter ook veel ontwikkelingslanden zijn, met name de minst-ontwikkelde landen, die voor hun deviezen-inkomsten sterk afhankelijk zijn van de export van één of enkele grondstoffen.

Op grond van deze overwegingen komt de Commissie tot de volgende conclusie: "Over de mate waarin de ontwikkelingslanden te lijden hebben van (of baat hebben bij) de over het algemeen zeer lage grondstoffenprijzen kunnen derhalve geen algemene uitspraken worden gedaan".

Samenvattend kan de essentie van de 'nieuwe visie' als volgt worden verwoord⁶. De ontwikkelingslanden zijn, met uitzondering van de armste (minst ontwikkelde) landen, steeds meer grondstoffen gaan importeren. Zij zijn zelfs bezig netto importeurs van grondstoffen te worden. De situatie is nu reeds zo dat het grootste deel van de bevolking van de ontwikkelingslanden woont in landen die meer grondstoffen importeren dan exporteren (Bukman, Van Dam). Derhalve zijn – in tegenstelling tot de traditionele leer – algemene uitspraken over het effect van zeer lage grondstoffenprijzen voor ontwikkelingslanden, niet meer mogelijk.

Onze vraagstelling is of deze agnostische houding ten aanzien van het effect van lage grondstoffenprijzen wel juist is. Een uitvoerbare toetsing hiervan is alleen mogelijk wanneer er, zoals ook Van Dam doet, van wordt uitgegaan dat algemeen lage grondstoffenprijzen negatief zijn voor netto exporterende landen en positief voor netto importerende landen. Dan kan via empirisch onderzoek worden nagegaan of er inderdaad sprake is van aanzienlijke verschuivingen in de handelsstructuren van ontwikkelingslanden en of een aantal van deze landen inmiddels netto importeur van grondstoffen is geworden.

Definitie van grondstoffen

Bij de uitspraken van Bukman en Van Dam wordt, hetgeen in redevoeringen overigens gebruikelijk is, geen definitie gegeven van grondstoffen. In de notitie Economische Zaken is dit echter wel het geval. Daarin wordt gesproken van 'primaire grondstoffen'. Deze primaire grondstoffen omvatten drie produktgroepen⁷, te weten agrarische grondstoffen; mineralen, ertsen en metalen; en voedsel.

In de tweede categorie zijn, naast non-ferrometalen (koper en dergelijke) ook ijzer en staal opgenomen. Dit laatste is hoogst ongebruikelijk. Nog opvallender is echter, dat voedsel wordt opgenomen in een definitie van grondstoffen. Dit komt men in de literatuur en statistieken over grondstoffen nergens tegen. Een verklaring voor deze unieke definitie van grondstoffen moet waarschijnlijk worden gezocht in een onhandige vertaling van de Engelse uitdrukking 'primary commodities', die in het Nederlands werd omgezet in 'primaire grondstoffen'. De vertaler heeft kennelijk over het hoofd gezien dat 'commodity' eenvoudig 'produkt' of 'koopwaar' betekent. Kortom, 'primary commodities' is een correcte uitdrukking omdat er ook 'secondary commodities' bestaan, al worden die meestal aangeduid als 'manufactures'. De uitdrukking 'primaire grondstoffen' is echter een pleonasme, omdat grondstoffen per definitie 'primaire' zijn.

Na deze blunder wordt vervolgens door de COCOS de definitie vergeten en het pleonasme gecorrigeerd. Men spreekt gewoon over 'grondstoffen', zich waarschijnlijk niet realiserend dat ze het nog steeds ook over voedsel, ijzer en staal hebben. Op deze wijze gaat een foutieve conceptie dienen als fundament voor een verandering van de hoofdlijnen van het Nederlandse grondstoffenbeleid voor ontwikkelingslanden. Dit wordt mede mogelijk door de 'nieuwe visie' van de minister en diens plaatsvervangend directeur-generaal. Bij dit laatste zij aangetekend dat Bukman en Van Dam weliswaar tot dezelfde ideeën komen als Economische Zaken over het effect van zeer lage grondstoffenprijzen voor ontwikkelingslanden, maar dat zij hoogstwaarschijnlijk een andere definitie van grondstoffen hanteren (zie onder).

Een correcte definitie van grondstoffen omvat in de eerste plaats de ertsen, mineralen, non-ferrometalen en de agrarische grondstoffen. Daarnaast is het algemeen gebruikelijk om ook de 'tropische genotsdranken' ('tropical beverages': koffie, thee en cacao) tot de grondstoffen te rekenen. Er zijn diverse redenen voor het opnemen van deze laatste produktcategorie bij de grondstoffen. De 'tropical beverages' worden weliswaar geclassificeerd onder voedsel (SITC-sectie nul), maar ze kunnen niet of nauwelijks dienst doen als etenswaar. Bovendien vertonen deze produkten dezelfde karakteristieken als agrarische grondstoffen wat betreft nationale en internationale marktvormen, prijsinstabiliteit, prijsvorming en overheidsbeïnvloeding van het marktproces.

Een volledige en precieze definitie van grondstoffen omvat dan de volgende produkten:

- agrarische grondstoffen (SITC-sectie 2 minus de divisies 22, 27, 28 en de groepen 233, 244, 266, 267). Tot de agrarische grondstoffen worden derhalve niet gere-

5. Coördinatie Commissie voor Ontwikkelingssamenwerking, *Hoofdlijnen van het Nederlandse grondstoffenbeleid ten aanzien van ontwikkelingslanden*, voorjaar 1987.

6. Op ondergeschikte punten wordt niet ingegaan. Het is bij voorbeeld reeds lang bekend dat bepaalde industrielanden een groot aandeel hebben in de wereldexport van bepaalde grondstoffen. Zie onder andere J. Vingerhoets, *Ontwikkelingslanden als grondstoffenexporteurs*, academisch proefschrift, Gianotten, Tilburg, 1982, blz. 95-106.

7. De drie produktgroepen vormen samen de secties 0, 1, 2, 4 en de divisies 67 en 68 van de Standard International Trade Classification (SITC).

Tabel 1. Het procentuele aandeel van produktgroepen in de export van ontwikkelingslanden^a

Produktgroep	1960	1970	1984
Agrarische grondstoffen	18	10	4
Minerale grondstoffen	11	14	5
Tropical beverages	11	8	3
Grondstoffen	40	32	12
Brandstoffen	28	33	46
Voedsel	22	18	10
Industrieproducten ^b	10	17	32

a. Uit data-overwegingen exclusief de socialistische landen van Azië (China).

b. Inclusief de restgroep van de SITC-classificatie, sectie 9.

Bron: UNCTAD, *Commodity Yearbook*, diverse jaargangen; Economist Intelligence Unit, *Country profiles 1987/1988 en Yearbook 1986, 1987*; ESCAP, *Statistical Yearbook for Asia and the Pacific*, 1985; UNCTAD, *Handbook of International Trade and Development Statistics*, diverse supplementen; FAO, *Trade Yearbook*, diverse jaargangen.

Tabel 2. Het procentuele aandeel van produktgroepen in de import van ontwikkelingslanden.

Produktgroep	1960	1970	1984
Agrarische grondstoffen	5,4	4,2	3,1
Minerale grondstoffen	1,8	2,6	2,3
Tropical beverages	0,9	0,6	0,5
Grondstoffen	8,1	7,4	5,9
Brandstoffen	9,9	8,0	16,9
Voedsel	16,3	13,1	12,0
Industrieproducten	65,6	71,5	65,2

het doen van uitspraken over een verandering van de handelspositie van 'de' ontwikkelingslanden. De twee genoemde factoren beklemtonen eens te meer de noodzaak om over te gaan tot een analyse op het niveau van individuele landen, ten einde een gefundeerde uitspraak te kunnen doen over de huidige positie van ontwikkelingslanden als importeurs en exporteurs van grondstoffen.

Netto export/import door landen

Gepoogd is om voor zoveel mogelijk ontwikkelingslanden met een inwonertal van meer dan één miljoen mensen, de structuur van export en import te bepalen voor een zo recent mogelijke driejarige periode. Voor 82 landen bleek een redelijk goede data-set beschikbaar te zijn voor de jaren 1982, 1983 en 1984. Er werd geopteerd voor het werken met driejaarsgemiddelden om min of meer toevallige fluctuaties in export en import te mitigeren⁸.

Van de groep van 82 ontwikkelingslanden – waaronder alle, in economisch opzicht, grote landen – blijkt de grondstoffenexport ruim het dubbele te zijn van de grondstoffenimport. Deze verhouding is echter nogal verschillend voor Latijns-Amerika, Afrika en Azië. Voor Latijns-Amerika is de verhouding tussen import en export 1 op 5, voor Afrika 1 op 3,5 en voor Azië (exclusief China) 1 op 1,25.

Van de 82 landen zijn er 63 netto exporteurs van grondstoffen en 19 netto importeurs. Van de 63 netto exporteerende landen, is voor negen landen de verhouding tussen export en import zeer extreem: de export is meer dan dertig maal zo groot als de import. Voor tien andere landen is de export meer dan het twintigvoudige van de import. Géén van deze negentien landen ligt in Azië.

Van de 19 netto importerende landen liggen er vijf in Afrika, drie in Latijns-Amerika en elf in Azië. Hun gezamenlijke grondstoffenimport (waarvan tweederde voor rekening komt van Zuid-Korea, China, Hongkong en Saoedi-Arabië) bedraagt 60% van de grondstoffenimport van de groep van 82 landen.

De groep van 19 grondstoffenimporterende landen valt uiteen in vier subgroepen:

- de olie-exporterende landen. In de eerste plaats zijn dit tien typische olie-landen, waarvan tussen 62 en 99% van de export bestaat uit olie (en gas): De Verenigde Arabische Emiraten, Saoedi Arabië, Oman, Koeweit, Libië, Irak, Iran, Trinidad en Tobago, Egypte en Algerije. Daarnaast is de olie-export relatief belangrijk voor Tunesië en China, respectievelijk 45 en 25% van de totale export. China is daarmee geen typisch olie-exporterend land. Toch is de olie-export relatief belangrijk: de netto

8. Zie onder andere H. Schmitz, *Industrialisation strategies in less developed countries: some lessons of historical experience*, in: *The Journal of Development Studies*, vol. 21, oktober 1984.

9. Geïnteresseerden kunnen een vijftal samenvattende tabellen opvragen bij J. Vingerhoets, KUB, Tilburg.

kend: ertsen en mineralen (27 en 28), oliehoudende zaden (22), synthetische rubber (233), kurk (244) en synthetische vezels (266 en 267);

- ertsen, mineralen en non-ferrometalen (de SITC-divisies 27, 28, 68 en produkt 522.56 aluinaarde);
- 'tropical beverages' (de SITC-divisie 07).

De handelsstructuur van ontwikkelingslanden

Zoals ook in de boven geciteerde notitie van Economische Zaken wordt opgemerkt, is de handelsstructuur van de ontwikkelingslanden als groep inderdaad aanzienlijk veranderd in de afgelopen decennia. Dit gaat met name op voor de exportstructuur en voor de periode vanaf het begin van de jaren zeventig (tabel 1).

Het aandeel van de brandstoffen (aardolie) en dat van de industrieproducten is sterk gestegen, terwijl de aandelen van alle overige groepen zijn gedaald. De sterkste daling treedt op bij de grondstoffen en de sterkste stijging bij de industrieproducten. Voor de ontwikkelingslanden als groep is het gewicht van de industrieproducten in de totale export in 1984 veel groter dan het gewicht van de grondstoffen, terwijl in 1970 precies het omgekeerde het geval was. Het is verleidelijk om op grond hiervan te concluderen dat grondstoffenexport derhalve niet meer belangrijk is voor 'de' of vele ontwikkelingslanden. Het is echter bekend dat de industriële export van ontwikkelingslanden sterk geconcentreerd is in een beperkt aantal landen, de oorspronkelijke zogenaamde 'newly industrialising countries' (nic's) en in mindere mate in de nic's van de tweede generatie⁹. Daarnaast is het verleidelijk om, zoals Economische Zaken doet, op grond van de gewijzigde exportstructuur te veronderstellen dat de importstructuur in tegenovergestelde richting is veranderd. Dit blijkt evenwel niet het geval te zijn (tabel 2).

Over de bestreken periode van vijftientig jaar vertoont de importstructuur van de ontwikkelingslanden een opvallend stabiel beeld. De enige grote uitzondering vormen de brandstoffen, waarvan het aandeel ruimschoots verdubbelt tussen 1970 en 1984. Tegenover deze stijging staat een lichte daling van het aandeel van industrieproducten, voedsel en.....van grondstoffen. Dit laatste is toch wel enigszins verrassend: met de toeneming van het gewicht van de industriële export is het aandeel van grondstoffen in de import niet toegenomen.

De sterke concentratie van industriële export en de daling van het aandeel van de grondstoffen in het importpakket van ontwikkelingslanden, nopen tot voorzichtigheid in

grondstoffenimport kan ruim vijf maal gefinancierd worden door de olie-export;

- de relatieve grondstoffenexporteurs: Pakistan en Jemen. Het eerste land is een bescheiden grondstoffenimporteur, maar dit komt omdat de totale import ruim tweemaal zo groot is als de totale export. In het geval van Jemen is de totale import zelfs het 36-voudige van de totale export. Voor beide landen is het aandeel van de grondstoffenexport in de totale export groter dan het aandeel van de grondstoffenimport in de totale import. Relatief gezien zijn deze landen dus grondstoffenexporteurs;
- Argentinië, Mauritius en Cuba. Deze landen exporteren veel voedsel; het aandeel hiervan in de totale export varieert van 66 tot 85%. Derhalve is het aandeel van grondstoffen in de totale export relatief klein en is de grondstoffenimport al snel groter dan de grondstoffenexport;
- Hongkong en Zuid-Korea; twee nic's van de eerste generatie¹⁰.

Uit de landenanalyse blijkt derhalve dat het nogal meevalt met het aantal ontwikkelingslanden dat netto grondstoffenimporteur is geworden. De grootste groep wordt gevormd door de typische olie-exporterende landen. Hier is echter geen sprake van een nieuw fenomeen. Ook 15 of 20 jaar geleden was in dergelijke landen, welhaast per definitie, de import van grondstoffen groter dan de export¹¹. Voor typisch voedsel-exporterende landen en voor landen waarvan de goederenimport veel groter is dan de goederenexport, geldt mutatis mutandis hetzelfde.

Wat uit de cijfers wèl duidelijk naar voren komt, is dat de situatie in de niet-olie-exporterende Aziatische landen evident anders is dan in de landen van Latijns-Amerika en Afrika. Voor de Aziatische landen als groep (exclusief China) overtreft de grondstoffenexport de grondstoffenimport nog slechts in beperkte mate. Veelzeggender lijkt evenwel dat in géén van deze landen de grondstoffenexport meer dan het tienvoudige is van de grondstoffenimport. Slechts in twee landen is die export meer dan vijf maal zo groot als de import (Maleisië en Sri Lanka).

In India is, zo geven de cijfers aan, de grondstoffenexport precies driemaal groter dan de grondstoffenimport. Resteert de vraag op welke gronden Van Dam met stelligheid kan betogen dat India netto grondstoffenimporteur is. Hij kan, zoals Economische Zaken doet, voedsel niet hebben opgenomen in zijn grondstoffendefinitie, omdat India dan 'grondstoffen'-exporterend zou zijn. Waarschijnlijk heeft hij de 'tropical beverages' niet, maar ijzer en staal wèl opgenomen in zijn grondstoffendefinitie¹². Aldus komt hij tot een misleidende uitspraak, omdat hij een zeer dubieuze grondstoffendefinitie hanteert. Ijzer en staal geeft daarbij de doorslag. Bovendien is India, ook bij deze definitie, alleen 'grondstoffen'-importerend omdat de totale goederenimport veel groter is dan de export; in 1982-1984 was de import 160% van de export.

Uiteraard is het wel zo dat India, bij voortgaande industrialisatie en meer succes bij de export van industrieproducten, binnen afzienbare tijd netto importeur van grondstoffen kan worden. Dit is hopelijk niet alleen het geval voor India, maar ook voor een aantal andere ontwikkelingslanden. De meest recente cijfers geven aan dat daarbij met name gedacht moet worden aan een aantal Aziatische landen.

Conclusies

Een agnostische houding omtrent het effect van algemeen lage grondstoffenprijzen voor ontwikkelingslanden, zoals verdedigd door minister Bukman en de COCOS, kan

niet worden gebaseerd op beschikbare data. Algemene uitspraken op dit punt zijn wèl mogelijk. Het is helaas nog steeds zo dat voor de meeste ontwikkelingslanden het effect van algemeen lage grondstoffenprijzen negatief is. Een nieuwe, van de 'traditionele leer' afwijkende visie is, wederom helaas, vooralsnog niet op zijn plaats. In het recente verleden is immers slechts een gering aantal ontwikkelingslanden netto importeur van grondstoffen geworden.

De opnieuw geformuleerde hoofdlijnen van het Nederlandse grondstoffenbeleid voor ontwikkelingslanden zijn op drijfzand gebouwd. Zij zijn namelijk gebaseerd op een volstrekt foutieve definitie van grondstoffen. Mede hierdoor is een erg mager nieuw beleid geformuleerd. Op de afzonderlijke onderdelen wordt hier niet ingegaan. Bij wijze van voorbeeld zij er slechts op gewezen dat zelfs ten aanzien van verbetering van compensatieregelingen voor terugvallende exportopbrengsten (Stabex en dergelijke) een passief standpunt wordt ingenomen. Omdat het fundament voor een dergelijk beleid ontbreekt, lijkt het nodig dat het huiswerk wordt overgedaan.

J. Smeehuijzen
C. de Vaan
J. Vingerhoets

10. Taiwan en Singapore behoren ongetwijfeld ook tot deze groep. Taiwan is echter niet opgenomen in de statistieken van de Verenigde Naties, terwijl Singapore volgens de statistieken netto grondstoffenexporterend is, waarbij het de facto gaat om doorvoer.

11. Voor 1970 afgeleid uit UNCTAD, *Handbook of International Trade and Development Statistics*, Supplement 1977.

12. Enige reserve is op zijn plaats omdat recente internationale statistieken over export en import van ijzer en staal door India niet beschikbaar zijn; het meest recente *Yearbook of International Trade Statistics* van de Verenigde Naties geeft slechts cijfers tot en met 1981.